

PPKE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
(Vezetője: Surányi Balázs DSc, egyetemi tanár)

Angol nyelvészeti műhely
(Műhelyvezető: Cser András DSc, egyetemi tanár)

Hangtani és nem hangtani tényezők szerepe az
idegen nyelvi kiejtési jegyek elsajátításában

Tézisfüzet

Piukovics Ágnes

Témavezető: Balogné Bérces Katalin PhD, egyetemi docens

Budapest, 2021

Célkitűzések

A disszertáció a tipikusan magyar akcentussal beszélt angol (a „Hunglish” akcentus) jellemzőit tanulmányozza, és azt vizsgálja, hogy két fő tényezőtypus (hangtani és nem hangtani tényezők) hogyan határozzák meg együttesen a magyar nyelvtanulók angol kiejtésében jelenlévő, tipikusan a Hunglish-ra jellemző kiejtési hibák előfordulási arányát.

Az értekezés azonban a vizsgált tényezők hatását nem egy-egy magyar nyelvtanuló Hunglish kiejtéséről alkotott globális összképen vizsgálja (amelyet az idegen akcentusról szóló kutatásokban a célnyelv anyanyelvi beszélői értékelnek általában egy 1-től 5-ig terjedő skálán), hanem amellet érvel, hogy a nem anyanyelvi kiejtésváltozatok (beleértve a Hunglish-t is) leírása azt kívánja meg, hogy a célnyelv és az anyanyelv fonetikájának és fonológiájának kontrasztív elemzésére támaszkodva predikciókat fogalmazzunk meg az adott akcentus potenciális jellemzőire vonatkozólag, és általános összképre törekvés helyett a megjósolt kiejtési jegyek külön-külön vizsgálandók empirikus kutatásokban. Ez a megközelítés tényekkel támasztja alá a kontrasztív elemzés alapján megfogalmazott állításokat, valamint azt is megmutatja, hogy a nem hangtani (nyelven kívüli) tényezők hogyan határozzák meg az egyes potenciális kiejtési hibák megjelenésének mértékét a Hunglish idiolektusaiban.

A disszertáció szerkezeti felépítése

A bevezető részek után a 2. fejezet az idegen akcentus általános tulajdonságait tárgyalja: bemutatja a köztes nyelv (internyelv) komponenseit és legfontosabb jellemzőit (vagyis hogy milyen nyelvtől független sajátosságai vannak az L2 fonológiai rendszereknek), és hogy ezek hogyan járulnak hozzá az idegen nyelvi kiejtési változatok működésének mélyebb megértéséhez.

A 3. fejezet a kiejtés-elsajátítást meghatározó legjelentősebb fonológiai tényezőt, az anyanyelv szerepét tárgyalja, és bemutatja, hogy a Hunglish

akcentus mely jellemzői tulajdoníthatóak az anyanyelvi transzfernek. A fejezet egy átfogó összehasonlító leírást ad az angol és a magyar nyelv fonetikájáról és fonológiájáról, és felsorolja a Hunglish akcentus jegyeit (vagyis az összes potenciális kiejtési hibát, amelyet egy magyar nyelvtanuló elkövethet a két nyelv hangrendszere közötti különbségekből adódóan).

A 4. fejezet a kiejtés-elsajátítás sikerességét meghatározó legfontosabb nyelven kívüli tényezők szerepét mutatja be: összefoglalja az ezen tényezők hatására irányuló kutatások legjelentősebb eredményeit, valamint áttekintést ad az ezekben a kutatásokban használt adatgyűjtési eszközökről és adatelemzési módszerekről is. A fejezet a legtöbb figyelmet azoknak a faktoroknak szenteli, amelyekre az 5. fejezetben bemutatott empirikus vizsgálatok irányultak.

Az utolsó főfejezet (az 5. fejezet) két nagyobb kutatási projekt során gyűjtött empirikus adatokat mutat be. Az első kísérlet a nem-R-ezés elsajátítását vizsgálta (vagyis egy olyan kiejtésváltozat elsajátítását, amelyben az /r/ nem jelenik meg nem prevokális fonológiai pozíciókban) olyan nyelvtanulók esetében, akiknek az anyanyelvében minden ortografikus R megjelenik a kiejtésben. A második kísérlet a szóhangsúlymintázatok elsajátítását vizsgálta olyan nyelvkontaktus-szituációban, amelyben a beszélők anyanyelve kötött hangsúlyú nyelv (és emiatt a hangsúlynak nincs jelmegkülönböztető szerepe), de a célnyelvi hangsúlymintázatok kevésbé megjósolhatóak.

A disszertáció konklúzióit a 6. fejezet foglalja össze. A fejezet tartalmaz egy általános összegzést, egy elméleti és egy gyakorlati tanulságokat összefoglaló részt (mivel a konklúziók fonológiai és fonodidaktikai jelentőséggel is bírnak), valamint iránymutatást későbbi kísérletekhez (mivel az 5. fejezetben tárgyalt kísérletek az 1–4. fejezetben bemutatott rendszerbe illő példaként szolgálnak, de ez a keret számos kaput hagy nyitva jövőbeli kutatások számára).

Eredmények

Az első kísérlet a leníció elsajátítását tanulmányozta magyar nyelvtanulók angol kiejtésében, és azt illusztrálta, hogy a nyelvi kontaktus különböző formáiban (kreol nyelvekben és internyelvekben) azonos jelenségeket figyelhetünk meg. A kísérletben vizsgált jelenség az angol nyelv kiejtésváltozataira jellemző nem-R-ezés (pontosabban a részben R-ezés, amely egy köztes állapot az R-ező – nem-R-ező kontinuumon). Az eredmények arra világítottak rá, hogy az angol nyelv nem anyanyelvi kiejtésváltozataiban előforduló szisztematikus részben R-ező mintázatok egyes anyanyelvi változatokéhoz hasonlóak (ilyen ejtésváltozat pl. a jamaikai angol, melyben a nem prevokális R-ek következetesen megmaradnak szóvégi hangsúlyos szótagokban, vö. Wells 1982: 76 & 221).

A kísérlet az R-ezés mértékét és módját vizsgálta 13 olyan magyar anyanyelvű felsőfokú angol nyelvhasználó (anglisztika alapszakos egyetemi hallgatók és angol nyelvtanárok) kiejtésében, akiknek a célakcentusa nem-R-ező, de akiknél a nem-R-ezés elsajátítása a kísérlet időpontjában még folyamatban volt (angol kiejtésük emiatt részben R-ező mintázatokat mutatott).

A vizsgált nyelvtanulók kiejtéséről hangfelvétel készült, miközben nem prevokális R-eket tartalmazó szavakat elicitáló feladatokra került sor három különböző formalitású nyelvi regiszterben. Az adatközlők angol kiejtésének elemzése arra irányult, hogy az anyanyelvi változatokban található R-ezés mértékét meghatározó tényezők – hangtani (pl. az R-t megelőző magánhangzó, az R pozíciója stb.) és nem hangtani (pl. az elicitációra használt feladat típusa) tényezőket beleértve – hogyan határozzák meg a vizsgált nem anyanyelvi változatban található R-ezés mértékét.

Az eredmények azt mutatják, hogy a szóvégi (elsősorban a szóvégi hangsúlyos) helyzetben a legmagasabb az R realizációja, amely azt jelenti, hogy a nyelvtanulók internyelvében található köztes állapotot univerzális fonológiai elvek határozzák meg. Ilyen tekintetben a Hunglish akcentus a yorkshire-i (vö.

French et al. 1986) és a jamaikai típusú (vö. Wells 1982; Rosenfelder 2009) részben R-ező rendszerekhez hasonló. Az anyanyelvi nem-R-ező kiejtészváltozatokat befolyásoló paramétereken kívül néhány, kifejezetten az idegen nyelvi kontextusra jellemző tényező (a szavak hossza és a forrás vagy minta, amely alapján a nyelvtanuló az adott szót megtanulta) szintén meghatározónak bizonyult a Hunglish akcentusban található R-ezés mértékének tekintetében.

A második kísérlet egy szupraszegmentális jegy, a hangsúly elsajátítását vizsgálta. Az angol és a magyar hangsúlyrendszer különbségei és a hangsúlysüketség jelenségét (amennyiben egy nyelvben a hangsúly nem kontrasztív, beszélői nem vagy kevésbé érzékenyek a hangsúlybeli különbségekre idegen nyelvekben – vö. Dupoux et al. 1997, Dupoux et al. 2001; Dupoux et al. 2008; Csépe 2010) vizsgáló kutatások alapján a vizsgálat hipotézise az volt, hogy kezdő nyelvtanulók angol hangsúlypercepcióját és -produkcóját elsősorban az anyanyelvi transzfer határozza meg (vagyis az várható, hogy a szóhangsúlyt a szavak első szótagján fogják észlelni és ejteni is), és hogy magasabb szinteken hiperkorrekt alakok fognak megjelenni a tanulók kiejtésében. A kísérlet azt is megvizsgálta, hogy a zenei tehetség milyen mértékben képes megjósolni a hangsúlyészlelést és -produkción: szintén hipotézis volt, hogy a muzikalitás összefüggésben áll a kiejtéssel.

A hipotézisek tesztelése összesen 28 (nyelvi szint alapján három különböző alcsoportba sorolt) magyar anyanyelvű nyelvtanuló kiejtésén történt, akik egy hangsúlypercepció, egy hangsúlyprodukció, és egy három részből álló muzikalitás-tesztben vettek részt. Az eredmények az első két hipotézist nem támasztották alá, mivel a hangsúlypercepció tesztben adott válaszokban semmilyen következetesség nem rajzolódott ki, a hangsúlyprodukció tesztben pedig az adatközlők többsége tökéletes célnyelvi formákat ejtett. Az utóbbi feladatban előforduló néhány hiba mind hiperkorrekció volt – a tanulók

kiejtésében az a nem várt tendencia volt megfigyelhető, hogy a szó első szótagján hangsúlyos szavakban a hangsúly eltolódott. Ilyenkor legtöbb esetben a hangsúly a szó egy nehéz szótagjára tevődött át, különösen ha az hosszú magánhangzót tartalmazott.

Ami a zenei tehetséget illeti, a muzikalitás három vizsgált komponense közül (dallamsüketség, ritmusérzék, hangmagasság-észlelés) csak a ritmusérzék és a hangsúlyprodukció között volt pozitív összefüggés kimutatható, amely a kezdő nyelvtanulók csoportjában volt a legerősebb.

Fonológiai implikációk

A két kísérlet eredményei az idegennyelv-elsajátítás univerzáléinak mélyebb megértéséhez is hozzájárultak.

A jelöltséggel kapcsolatos jelenségeket a disszertáció 2.2-es szakasza tárgyalja, ahol említésre kerül, hogy a jelöltség megmagyarázhatja olyan köztes nyelvi jegyek előfordulását, amelyek nem találhatók meg sem az anyanyelvben, sem a célnyelvben (vö. Eckman 2008) – az ilyen jelenségekre használatos a „jelöletlen előbukkanása” („The Emergence of the Unmarked”, TETU) kifejezés.

Mindkét, az 5. fejezetben bemutatott kísérlet szolgáltat a TETU-t szemléltető példaként értelmezhető adatokat. Az első, nem-r-ezést vizsgáló mérés egyik részeredménye volt, hogy bizonyos magyar anyanyelvű nyelvtanulók, akik az angolnak egy nem-R-ező ejtésváltozatát igyekeznek elsajátítani, következetesen elhagyják az [r]-t mássalhangzó előtt (pl. *market* 'piac'), de gyakran megtartják azokat szóvégi helyzetben (pl. *carr* 'autó'). Ez azt mutatja, hogy az ortográfia sugallta [r] kiejtésbeli elnyomása „könnyebb” mássalhangzó előtt, mint szóvégen, ami egy köztes állapotot hoz létre az R-törlés elsajátításában. Ismeretes, hogy univerzálisan a mássalhangzótörlő vagy vokalizációs folyamatok csak akkor mennek végbe szóvégi helyzetben, ha

másslhangzó előtt is, tehát az ilyen folyamatok jelöltebbek az előbbi pozícióban, mint az utóbbiban, ami számos nyelvből vett példával illusztrálható. Az ófrancia L-vokalizáció például (ld. Scheer 2004: 629), a prevokális L-eken (pl. *luna* > *lune* 'hold'; *flore* > *fleur* 'virág'; *vela* > *voile* 'vitrola, fátjol') és szóvégi kódában nem ment végbe (pl. *sal* > *sel* 'só', *caball* > *cheval* 'ló'), viszont a másslhangzó előtti L-ek szisztematikusan magánhangzóvá alakultak (pl. *alba* > *aube* 'hajnal', *talpa* > *taupe* 'vakond'). A másslhangzó-leníció ehhez hasonló univerzális tendenciái hozták létre a jamaikai angolban és a Hunglish-ban található részben R-ező mintázatokat is – a csak másslhangzó előtt végbemenő törlés emiatt a jelöletlen előbukkanását illusztrálja.

A TETU-t illusztráló másik példa a második kísérlet azon megfigyelése, hogy a magyar nyelvtanulók hajlamosak a szóhangsúlyt a célnyelvben hangsúlytalan (C)VV és (C)VC szótagokra áthelyezni, mégpedig úgy, hogy (C)VV-ben gyakrabban, mint (C)VC-ben, ami viszont letükrözi a két típus közötti jelöltségi különbséget.

A szótagsúlyérzékeny hangsúlyrendszerű nyelvekben a hangsúlykiosztás a nehéz szótagokat részesíti előnyben. Bizonyos nyelvekben a szótagsúly kvalitatív (egy szótag nehézségét a bennük található szegmentumok minősége határozza meg), míg más nyelvekben a szótagsúly kvantitatív, azaz egy szótag akkor nehéz (és lehet hangsúlyos), ha két morát tartalmaz. Ezt a szabályszerűséget a metrikus fonológiában a „Szótagsúly-a-Hangsúlyhoz” elv („Weight-to-Stress Principle”, WSP) fejezi ki, ami az optimalitáselméletben jelöltségi korlátként jelenik meg (vö. Gordon 2004, Prince & Smolensky 2004). Ilyen tekintetben a bimoraiikus szótagokra történő hangsúlykiosztás a szótagsúlyérzékeny rendszerek jelöletlen tulajdonsága.

Az ilyen rendszerekben a (C)V szótagok könnyűek (tehát nem vonzanak hangsúlyt); viszont jelentős eltérések vannak a tekintetben, hogy mi számít nehéz szótagnak: bizonyos nyelvekben csak a (C)VV szótagok nehezek (vagyis

a hosszú magánhangzót – beleértve a diftongusokat – tartalmazó szótagok), míg más nyelvekben mind a (C)VV, mind a (C)VC szótagok nehezek. Ez azt jelenti, hogy ha egy hangsúlyrendszerben a (C)VC szótagok nehéznek számítanak, akkor a (C)VV is, ami fordítva nem igaz. Tehát egy mennyiségérzékeny hangsúlyrendszerben kevésbé jelöltnek számít, ha a WSP egy (C)VV szótagra oszt hangsúlyt, mint ha (C)VC szótagra. Mivel a magyar nem szótagsúlyérzékeny, az adatközlők kiejtésében megfigyelhető tendencia arra, hogy a (C)VV szótagokkal szemben a (C)VC szótagokat nagyobb mértékben hangsúlyozzák, szintén a TETU illusztrációjának tekinthető.

A fenti példák azt mutatják, hogy a jelöletlen kategóriák tudat alatti tudása a kritikus perióduson túl is elérhető a nyelvtanuló számára, ami amiatt különleges, mert ezek a példák tisztán „angol mint idegen nyelv” környezetben fordultak elő, melyben a nyelvtanulók minimális mennyiségben vannak kitéve a célnyelvnek a tantermen kívül (nem úgy, mint másodiknyelv-elsajátítás esetén). Az értekezés így arra világít rá, hogy ezek az univerzális stratégiák olyan jelentős különbségektől függetlenül érhetőek el a nyelvtanulók számára, mint a tanulási kontextus és az életkor.

Fonodidaktikai implikációk

A fonodidaktikai implikációk tekintetében (azaz hogy az értekezés milyen tanulságokkal szolgál a kiejtés tanítás számára) az első kísérlet a nem-R-ezés elsajátításának egy fontos aspektusára világított rá a nem-R-ező célakcentus és egy (véltetően) teljesen vagy erősen R-ező kezdeti akcentus között található átmeneti ejtészváltozatnak a leírásával. Mivel az adatközlők kiejtésében szisztematikus mintázatok voltak megfigyelhetőek az R-ezés köztes stádiumában (ami azt sejteti, hogy a nyelvtanulók számára az R-ek elhagyása könnyebb bizonyos környezetekben, mint másokban), a vizsgálat eredményei felhasználhatóak olyan nyelvtanulók számára kidolgozandó kiejtési gyakorlatok

összeállításában, akik a teljes nem-R-ezés elérésére törekednek – bár ez csak a legmagasabb szintű és/vagy a leginkább motivált tanulók számára lehet releváns.

Az első kísérlet egyéb tanulságai viszont szélesebb körben alkalmazhatóak. Nem teljesen ismeretlen az a megfigyelés, hogy az adatközlők kiejtésében alig akadt példa kötő-R-ekre – könnyen észrevehető, hogy a brit akcentus hangzását utánózni próbáló nyelvtanulók elnyomják a szóvégi R-eket akkor is, ha azt magánhangzóval kezdődő szó követi, a hiátust pedig glottális zárhanggal töltik be. Amellett, hogy általában véve az angol kontaktusváltozataiban gyakran nincsenek liaison-jelenségek, ez a nyelvtanulók általános szótanulási módjának is betudható: úgy tűnik, hogy a modern nyelvoktatás minden erőfeszítése ellenére a nyelvtanulók izolált szavakat tanulnak meg szókapcsolatok helyett, és a szótanulási mechanizmusuk továbbra is szóalapú (vagyis a szavak szótári alakját tárolják a memóriájukban). Ez rámutat arra, hogy a szókapcsolat-alapú szótanulás nemcsak a hatékony nyelvtan- és szókinestanulásban fontos, hanem kiejtéstanulásban is, ezért az összefüggő beszédre jellemző kiejtési jegyek több figyelmet érdemelnének a kiejtéstanításban.

A második kísérlet eredményei szintén tanulságosak a fonodidaktika számára. Mivel a vizsgálatban használt hangsúlypercepció teszt (és bár kisebb mértékben, de a hangsúlyprodukción teszt is) az adatközlők angolóráin használt tankönyvből jól ismert feladattípusokat tartalmazott, az adatgyűjtési eszközökkel kapcsolatban felmerült problémák a nyelvkönyvben szereplő feladatokra is vonatkoznak.

Egyes nyelvkönyvekben (az *English File* sorozat például ilyen) számos olyan feladat van, amelyben a tanulónak hallás alapján kell meghatározniuk a szavak hangsúlyos szótagját, és aláhúzással kell jelöljék azt. A vizsgálat eredményei alapján előfordulhat, hogy bizonyos nyelvtanulóknak az ilyen

jellegű feladatok teljesíthetetlenek még akár több hónapnyi vagy évnyi gyakorlás után is, melynek az oka lehet akár hangsúlysüketség is, vagy az, hogy az ehhez a feladattípushoz szükséges gondolkodási mechanizmus sokkal hosszabb idő alatt fejlődik ki. Az ezeknél a feladatoknál tapasztalt negatív élmények (főleg ha gyakran előfordulnak) súlyos motivációvesztéshez vagy szorongáshoz is vezethetnek.

Mindezek miatt a legelső olyan feladat elvégzése előtt, amelyben aláhúzással kell jelölni a hangsúlyos szótagokat, előnyös volna egy hallásérzékenyítő tréninget tartani a diákoknak. Ennek célja a hangsúlyészlelés fejlesztése, valamint a tanuló ráébredtetése, arra hogy miben nyilvánul meg a hangsúly az angol nyelvben (mivel láthattuk, hogy azt sokan tévesen a magánhangzóhosszal kapcsolják össze). A pontos módszertan ismertetésére, amellyel ez elérhető, az értekezés nem tér ki.

Az azonban, hogy az adatközlők szinte tökéletesen le tudták utánozni a szavak hangsúlymintázatát a hangsúlyproduktív tesztben, arra enged következtetni, hogy a hallásérzékenyítő tréning valószínűleg több időt és energiát igényel, mint amennyi eredménnyel jár, emiatt a hangsúly aláhúzására irányuló feladatok akár ki is hagyhatók – végtére is a tanulók szempontjából a szavak helyes kiejtése fontosabb, mint a hangsúly írásban való jelölése. A klasszikus „listen and repeat” feladatok kellően hatékonyak tűnnek, és jó eséllyel hozzájárulnak önmagukban is ahhoz, hogy a tanulók az írásbeli feladatok nélkül is elsajátítsák az angol szavak hangsúlymintázatait.

Végezetül, a hangsúlyproduktív és a ritmusérzék között talált pozitív összefüggés azt sugallja, hogy a nyelvtanulók a ritmusérzékük fejlesztésével is javíthatják a hangsúlyra való érzékenységüket. Emiatt a hangsúllyal kapcsolatos problémák megoldása nemcsak az angol nyelvórán, hanem az ének-zene órán is keresendő.

Hivatkozások

- Csépe Valéria (2010). Szóhangsúly – Az idegen nyelvek tanításának elfeledett aspektusa? *Iskolakultúra* 20(4): 68–76.
- Dupoux, Emmanuel – Christophe Pallier – Nuria Sebastian – Jacques Mehler (1997). A destressing “deafness” in French? *Journal of Memory and Language* 36(3): 406–421.
- Dupoux, Emmanuel – Sharon Peperkamp – Nùria Sebastián-Gallés (2001). A robust method to study stress “deafness”. *The Journal of the Acoustical Society of America* 110(3): 1606–1618.
- Dupoux, Emmanuel – Nùria Sebastián-Gallés – Eduardo Navarrete – Sharon Peperkamp (2008). Persistent stress ‘deafness’: The case of French learners of Spanish. *Cognition* 106(2): 682–706.
- Eckman, Fred (2008). Typological markedness and second language phonology. In: Jette G. Hansen Edwards – Mary L. Zampini (szerk.), *Phonology and second language acquisition* (pp. 95–115). John Benjamins Publishing Company.
- French, Peter – Stephen Miller – Veronica Cade – Charles Hunt (1986). Documenting language change in East Yorkshire: Outlining a research project. *Transactions of the Yorkshire Dialect Society*, Part LXXXVI, Vol. XVI, 29–36.
- Gordon, Matthew (2004). Positional weight constraints in Optimality Theory. *Linguistic Inquiry* 35(4): 692–703.
- Prince, Alan – Paul Smolensky (2004). *Optimality Theory: Constraint interaction in Generative Grammar*. Blackwell.
- Rosenfelder, Ingrid (2009). Rhoticity in educated Jamaican English: An analysis of the spoken component of ICE-Jamaica. In: Thomas Hoffmann – Lucia Siebers (szerk.), *World Englishes – Problems, properties and prospects: Selected papers from the 13th IAWC conference* (pp. 61–82). John

Benjamins Publishing Company.

Scheer, Tobias (2004). *A lateral theory of phonology: What is CVCV and why should it be?* Mouton de Gruyter.

Wells, John C. (1982). *Accents of English*. Cambridge University Press.

A témában végzett publikációs tevékenység

Balogné Bérces, Katalin – Ágnes Piukovics (2019). Semi-rhoticity in language contact: English-based creoles and interlanguages. In: *Contemporary Perspectives on Language, Culture and Identity in Anglo-American Contexts* (pp. 326–343). Cambridge Scholars Publishing.

Piukovics Ágnes (2018). A nem-r-ezés elsajátítása magyar nyelvtanulók angol kiejtésében. In: Scheibl György (szerk.), *LingDok 17: Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai* (pp. 9–24). SZTE NyDi.

Piukovics, Ágnes – Katalin Balogné Bérces (2019). Factors influencing interlanguage rhoticity: The case of Hungarian-accented English. In: Jolanta Szpyra-Kozłowska – Marek Radomski (szerk.), *Phonetics and Phonology in Action* (pp. 129–147). Peter Lang.

Piukovics Ágnes – Üstöki Klaudia (2019). Az angol szóhangsúlymintázatok észlelésének és produkciójának tényezői magyar nyelvtanulók esetében: Egy próbakísérlet tanulságai. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.), *Nyelvelmélet és kontaktológia 4* (pp. 237–256). Pázmány Péter Katolikus Egyetem.